

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

TINGLASH TURLARINING QIYOSIY TAHLILI VA TA'LIM JARAYONIGA TATBIQ ETISH MASALALARI

Ziyoda Sobirxonova Temurxon qizi

NamDPI o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

ziyodatemur01@gmail.com, 934488177

<https://orcid.org/0009-0006-3277-1696>

Annotatsiya: Tinglash nutqiy faoliyatning eng ko'p qo'llaniladigan, ammo ta'limda kam o'rganilgan turi bo'lib, uning turlari tasnifida tushunchaviy chalkashlik mavjud. Tadqiqotning maqsadi – ilmiy adabiyotlarda mavjud tinglash turlari tasniflarini qiyosiy tahlil qilish va maktab o'quvchilarining tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishda qo'llash mumkin bo'lgan asoslangan shaxsiy tasnif taklif etish. Tadqiqot metodlari: sakkizta manbadagi tasniflarni qiyosiy tahlil qilish va tur nomlarining takrorlanish chastotasini hisoblash. Natijalar: tanqidiy tinglash sakkizta manbaning oltitasida, hissiy-hamdardlik (empatik) tinglash beshtasida, estetik, ijodiy va axborot olish uchun tinglash esa to'rttadan manbada uchraydi; tanlab tinglash, qayd olib tinglash, ishtirokli va ishtiroksiz tinglash kamroq takrorlanadi va mustaqil turdan ko'ra strategiya xususiyatiga ega. Xulosalar: tinglashning beshta funksional turi taklif etildi; har bir tur adabiyotlardagi takrorlanishi bilan asoslandi va namunaviy topshiriq bilan ko'rsatildi. Taklif etilgan tasnif o'qituvchiga dars maqsadiga mos tur va topshiriqni tanlash hamda tinglab tushunish bilan birga tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: tinglash, tinglab tushunish, tinglash turlari, tasnif, tanqidiy, estetik, ijodiy, empatik, ko'nikma

СПРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВИДОВ СЛУШАНИЯ И ВОПРОСОВ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: Аудирование – наиболее востребованный, но недостаточно изученный в обучении вид речевой деятельности, а в классификации его видов существует терминологическая путаница. Цель исследования – сравнить классификации видов аудирования, представленные в научной литературе, и предложить обоснованную авторскую классификацию, пригодную для развития навыков понимания на слух у школьников. Методы исследования: сравнительный анализ классификаций из восьми источников и подсчёт частоты повторения названий видов. Результаты: критическое аудирование встречается в шести из восьми источников, эмпатическое – в пяти, эстетическое, творческое и информационное – по четыре раза; селективное аудирование, аудирование с конспектированием и аудирование с участием или без участия встречаются реже и ближе к стратегиям, чем к самостоятельным видам. Выводы: предложено пять функциональных видов аудирования; каждый вид обоснован частотой упоминания в литературе и проиллюстрирован примером задания. Предложенная

классификация помогает учителю подбирать вид аудирования и задание в соответствии с целью урока и развивать критическое и творческое мышление вместе с пониманием на слух.

Ключевые слова: аудирование, понимание на слух, виды аудирования, классификация, критическое, эстетическое, творческое, эмпатическое, навык

COMPARATIVE ANALYSIS OF LISTENING TYPES AND ISSUES REGARDING THEIR APPLICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: Listening is the most frequently used yet least studied type of speech activity in education, and the classification of its types suffers from conceptual confusion. The aim of the study is to compare classifications of listening types found in the scholarly literature and to propose a substantiated original classification that can be used to develop schoolchildren's listening comprehension skills. Research methods: a comparative analysis of classifications from eight sources and a calculation of how often each type name recurs. Results: critical listening appears in six of the eight sources, empathic listening in five, and aesthetic, creative and informational listening in four each; selective listening, note-taking listening and participatory or non-participatory listening recur less often and function more as strategies than as independent types. Conclusions: five functional types of listening are proposed; each is justified by its frequency in the literature and illustrated by one sample task. The proposed classification helps teachers to match the type of listening and the task to the lesson aim and to develop critical and creative thinking together with listening comprehension.

Keywords: listening, listening comprehension, types of listening, classification, critical, aesthetic, creative, empathic, skill

KIRISH

Nutqiy faoliyatning tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish kabi turlari orasida tinglash inson hayotida eng ko'p vaqt egallaydigan ko'nikma hisoblanadi: 1930–2008-yillarda o'tkazilgan tadqiqotlarda u muloqot vaqtining o'rtacha 45–50 foizini tashkil qilishi qayd etilgan [1]. Shunga qaramay, tinglash uzoq vaqt o'z-o'zidan o'zlashadigan, alohida o'qitishni talab qilmaydigan ko'nikma sifatida qaralgan va shu sababli ta'limda e'tibordan chetda qolgan.

Tinglash eshitishdan farq qiladi: u tovushlarni eshitishdan boshlanib, diqqat, idrok, ma'no berish, bilimni zehnda tartibga solish, tushunish va javob shakllantirish bosqichlaridan o'tadigan murakkab jarayon bo'lib, katta bilish yukini talab qiladi [2]. Shu sababli uning o'z-o'zidan rivojlanishini kutib bo'lmaydi, tinglash maqsadli o'rgatilishi

kerak. Turkiya Milli Ta'lim vazirligining 2019-yilgi Turk tili o'quv dasturi ham o'quvchilarda tinglash/ko'rish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishni maqsad qilgan [3]. Tinglash maqsad va matn mazmuniga mos turda amalga oshirilsa, tinglash ta'limi o'z maqsadiga yaxshiroq erishadi [4]. Lekin tinglash turlari tasnifi to'g'risida bir to'xtamga kelolmaslik, olimlar o'rtasidagi har xil qarshlar maqsaddan uzoqlashtirmoqda. Muammo shundaki, ilmiy adabiyotda "tinglash turi", "tinglash usuli", "tinglash strategiyasi" va "tinglash texnikasi" tushunchalari ko'pincha bir-birining o'rnida qo'llanadi, bu esa tasniflarda chalkashlikka olib keladi. Mualliflar tinglashni ikkitadan (faol va sust tinglash) yettitagacha turga ajratadi va umume'tirof etilgan yagona tasnif mavjud emas.

Biz ko'rib chiqqan manbalarda tasniflar, odatda, ro'yxat shaklida beriladi: qaysi turlarni mualliflarning ko'pchiligi tan olgani, qaysilari esa turdan ko'ra strategiya xususiyatiga ega ekani miqdoriy solishtirilmagan; tanlangan turlar maktab o'quvchisining tinglab tushunish ko'nikmasi va aniq topshiriq shakllari bilan ham bog'lab ko'rsatilmagan. Aynan shu o'rganilmagan jihat tadqiqotning muammosini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi shundan iboratki, tinglash turlari tasniflarini qiyosiy tahlil qilish, adabiyotlarda eng ko'p takrorlangan turlar asosida shaxsiy tasnif taklif etish va uning maktab o'quvchilarining tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatish. Vazifalar esa quyidagicha: 1) tinglash turlariga oid tasniflarni to'plab, jadvalga kiritish; 2) tur nomlarining takrorlanish chastotasini hisoblash; 3) mustaqil tur va yordamchi strategiyani ajratish mezonini asoslash; 4) eng ko'p takrorlangan turlar asosida shaxsiy tasnif taklif etib, tanlov sababi va xususiyatlarini tushuntirish; 5) har bir tur uchun namunaviy topshiriq tuzish va uning tinglab tushunishdagi ahamiyatini yoritish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tinglash – eshitishdan farqli o'laroq, diqqatni jamlash va eshitilganga ma'no berishni talab qiladigan jarayon [2]. Tinglash turlari tinglash muhiti va maqsadiga ko'ra ajratiladi [4]: bir vaziyatda o'quvchi zavq olish uchun, boshqasida ma'lumot olish yoki fikrni baholash uchun tinglaydi. Ayrim mualliflar turlarni tinglash shakllaridan ham farqlaydi: so'zlovchi bilan aloqa bo'lgan (interaktiv) va aloqa bo'lmagan (noninteraktiv) tinglash tinglovchining munosabat bildirish imkoniyatiga asoslangan shakl bo'lib, tur hisoblanmaydi. Biz ularni o'rganib chiqib 1-jadvalda sakkizta manbadagi tasniflar umumlashtirdik. Jadvaldagi ma'lumotlar bu manbalardan bevosita emas, asosan Özden va Çarkıt, Kurt hamda Doğan asarlarida keltirilgan tasniflarga tayanib tuzildi.

1-jadval

Tinglash turlarining turli mualliflar bo'yicha tasnifi

№	Muallif (yil)	Turlar soni	Ajratilgan turlar
1	Wolvin, Coakley (1996)	5	ayirt etuvchi, estetik, samarali, tanqidiy, hissiy-hamdardlik (empatik)
2	Özbay (2015)	5	ayirt etuvchi, muloqot uchun, estetik, tanqidiy, axborot olish uchun
3	Arı (2008)	5	tanlab, ishtirokli, samarali, tanqidiy, hissiy-hamdardlik
4	Kardaş (2020)	5	faol, sust, so'roq qiluvchi, birlashtiruvchi, ijodiy
5	Van Slyke (1999)	6 (daraja)	sust, sezuvchan, tanlovchi, diqqatli, faol, hissiy-hamdardlik
6	MEB dasturi (2006)	6	ishtirokli/ishtiroksiz, qayd olib, hissiy-hamdardlik, tanqidiy, ijodiy, tanlab

7	Doğan (2024)	7	ishtirokli, ishtiroksiz, tanqidiy, ijodiy, ayirt etuvchi, qayd olib, estetik
8	Özden, Çarkıt (2021)	5	tanqidiy, hissiy-hamdardlik, estetik, ijodiy, tahliliy

Izoh: MEB(Turkiya milliy ta'lim vazirligi) dasturida bu unsurlar "usul va texnikalar" deb nomlangan.

1-jadvaldan ko'rinadiki, tasniflar turlar soni (beshtadan yettitagacha) va tasnif mezoni bo'yicha farq qiladi: ayrimlari tinglash maqsadiga (estetik, tanqidiy, axborot olish), ayrimlari tinglovchining faollik darajasiga (faol/sust, Van Slyke darajalari), yana ayrimlari tinglashni tashkil etish usuliga (qayd olib, tanlab) asoslanadi. Shu bois atamalarda ham ("ayirt etuvchi", "samarali", "axborot olish uchun"), mazmunda ham qisman ustma-ustlik bor.

Ikkinchi farq: MEB dasturi va Doğan tasnifida qayd olib, tanlab, ishtirokli va ishtiroksiz tinglash tur qatorida berilgan, holbuki dasturning o'zida ular "usul va texnika" deb atalgan [4]. Kurudayoğlu va Kiraz strategiyani tinglash jarayonini rejalashtirish, kuzatish va baholash, usul va texnikani esa unga xizmat qiluvchi vositalar deb farqlaydi [2]. Özden va Çarkıt ham qayd olib tinglash har qanday tinglashda qo'llanishi mumkinligi uchun uni strategiya deb hisoblash maqsadga muvofiq ekanini yozadi [4].

Uchinchi farq: tahliliy tinglash faqat Özden va Çarkıtida mustaqil tur sifatida keltirilgan; u olish, anglash, baholash va javob berish bosqichlaridan iborat va tanqidiy tinglash uchun ham zarur [4].

Tadqiqot metodlari. Maqolada qiyosiy-tahliliy metoddan foydalanildi. Ish quyidagi bosqichlarda bajarildi: 1) tinglash turlari tasnifini bergan sakkizta manba tanlandi va 1-jadvalga kiritildi; 2) mazmunan yaqin atamalar birlashtirildi ("ayirt etuvchi", "samarali" va "axborot olish uchun" – axborot olish toifasiga; "empatik" va "hissiy-hamdardlik" – bitta turga; "faol/sust" alohida hisoblandi); 3) har bir tur nechta manbada uchrashi

sanaldi (bir manba bir turni bir marta hisoblanadi); 4) mustaqil tur va strategiyani ajratish uchun mezon qo'llandi: agar unsur o'ziga xos maqsad va idrok jarayoniga ega bo'lsa, u tur; agar istalgan turda qo'llanishi mumkin bo'lgan yordamchi usul bo'lsa, strategiya deb baholandi; 5) natijalar asosida shaxsiy tasnif va namunaviy topshiriqlar ishlab chiqildi. Tadqiqotning cheklovi: manbalar soni sakkizta, asosan turkiy tilli adabiyotdan iborat va ma'lumotlarning bir qismi ikkilamchi manbalar orqali olindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shaxsiy tasnif taklif etishdan avval 1-jadvalda keltirilgan sakkizta manbadagi tinglash turlari alohida-alohida sanab chiqildi va mazmunan bir xil yoki yaqin bo'lgan atamalar (masalan, "axborot olish uchun", "bilgilendirici" va "samarali" tinglash) bitta tushuncha ostida birlashtirildi. Shu asosda har bir turning nechta mabada takrorlangani hisoblab chiqildi va 2-jadvalda umumlashtirildi.

2-jadval

№	Tur nomi	Manbalar soni
1	Tanqidiy tinglash	6
2	Hissiy-hamdardlik (empatik) tinglash	5
3	Estetik tinglash	4
4	Ijodiy tinglash	4
5	Axborot olish uchun (ayirt etuvchi) tinglash	4
6	Tanlab tinglash *	3
7	Ishtirokli/ishtiroksiz tinglash *	2
8	Qayd olib tinglash *	2
9	Faol/sust tinglash *	2

Tinglash turlarining takrorlanish chastotasi (8 manba asosida)

* Bu unsurlar mustaqil tur emas, strategiya sifatida baholandi ("Tadqiqot metodlari" bo'limidagi mezon bo'yicha).

Sakkizta manbaning oltitasida tanqidiy tinglash qayd etilgan va u eng barqaror tur. Undan keyin hissiy-hamdardlik (5 manba), so'ngra estetik, ijodiy va axborot olish uchun tinglash (to'rttadan) turadi. Tanlab, qayd olib, ishtirokli/ishtiroksiz va faol/sust tinglash esa 2-3 manbada uchraydi va tinglashni tashkil etish usuliga yaqinroq turadi. Bularni barini hisobga olgan holda eng ko'p takrorlangan beshta tur – tanqidiy, hissiy-hamdardlik, estetik, ijodiy va axborot olish uchun tinglash – shaxsiy tasnif asosi sifatida tanlandi. Tanlovning ikki mezoni bor: birinchidan, turning adabiyotlarda ko'p takrorlanishi, ya'ni bir necha tadqiqotchi tomonidan tan olinganligi; ikkinchidan, har bir turning o'ziga xos maqsadi va idrok jarayoni borligi (baholash tanqidiy tinglashga, hissiy ta'sirlanish estetik tinglashga xos; ular bir-birining o'rnini bosa olmaydi). Tahliliy tinglash faqat bitta manbada uchragani va tanqidiy tinglashning tarkibiy qismi ekani uchun mustaqil tur sifatida kiritilmadi. Quyida har bir tur uchun tanlov sababi, xususiyatlari, tinglab tushunishdagi ahamiyati va bittadan topshiriq keltiriladi.

1) Tanqidiy tinglash

Tanlov sababi: sakkiz manbaning oltitasida qayd etilgan, eng ko'p takrorlangan tur

Xususiyatlari: o'quvchi eshitilgan fikr va dalilni savol berib, ijobiy va salbiy tomonlarini betaraf baholaydi. Dasturda bunday tinglash uchun savollar tavsiya etilgan: tinglash maqsadi nima, so'zlovchi yetarli bilimga ega-mi, mavzu betaraf yoritilyaptimi, axborot dolzarb va ilmiymi?[4].

Tinglab tushunishdagi ahamiyati: o'quvchi matnni faqat eslab qolmay, uning asoslanganligini so'rashga o'rganadi; tanqidiy tinglash tanqidiy fikrlash uchun ham zamin hozirlaydi.

2) Hissiy-hamdardlik (empatik) tinglash

Tanlov sababi: sakkiz manbaning beshtasida qayd etilgan, chastota bo'yicha ikkinchi o'rinda

Xususiyatlari: tinglovchi hukm chiqarmasdan, o'zini so'zlovchi o'rniga qo'yib, uning his-tuyg'usi va nuqtai nazarini tushunishga harakat qiladi; bu so'zlovchining fikrini aynan qabul qilish degani emas [4].

Tinglab tushunishdagi ahamiyati: o'quvchi so'zlovchining maqsadi va ichki holatini, ya'ni matn ortidagi ma'noni anglashni o'rganadi; sinfdan boshqacha fikrga hurmat bilan qarash ko'nikmasi shakllanadi.

3) Estetik tinglash

Tanlov sababi: sakkiz manbaning to'rttasida qayd etilgan.

Xususiyatlari: asosiy maqsad – zavqlanish, dam olish va badiiy ta'sirlanish; she'r, hikoya, musiqa, teatr va kino shu turga kiradi [4]. Tinglovchi tahlil qilish uchun emas, hissiy va estetik ta'sirni his qilish uchun tinglaydi.

Tinglab tushunishdagi ahamiyati: o'quvchi tinglashni yoqtirsa, estetik tinglash asosida o'tkazilgan darslar samaraliroq bo'ladi; bu tur tinglashga qiziqish va hissiy ishtirokni oshiradi. Bu turda taxmin qilish, zehnda tasvirlash va o'z tajribasiga bog'lash kabi strategiyalar foydali [7].

4) Ijodiy tinglash

Tanlov sababi: sakkiz manbaning to'rttasida qayd etilgan.

Xususiyatlari: o'quvchi eshitilganlar va oldingi bilimlariga tayanib, yangi fikr, tasavvur yoki yechim yaratadi. 2019-yilgi dastur kazanimlari – voqealarning rivoji va yakuni haqida taxmin qilish, boshqa sarlavha taklif etish – shu turga bog'lanadi [4].

Tinglab tushunishdagi ahamiyati: o'quvchi matnni passiv qabul qilishdan chiqib, uni o'z bilimi bilan bog'lab qayta tuzadi; taxmin, sarlavha va davom yaratish tinglagan matnni chuqurroq anglashni talab qiladi.

5) Axborot olish uchun (ayirt etuvchi) tinglash

Tanlov sababi: sakkiz manbaning to'rttasida qayd etilgan.

Xususiyatlari: maqsad – eshitilgan matndan kerakli faktlarni ajratib olish, muhim va muhim bo'lmagan tafsilotni farqlash va eslab qolish [7]. Bunday tinglash ko'p amaliy

vaziyatlarda (dars, e'lon, ko'rsatma) qo'llanadi; unda vaqt, sana va raqamlarni yozib olish kabi mashqlar foydali [1].

Tinglab tushunishdagi ahamiyati: bu tinglab tushunishning asosiy, ya'ni matnda aniq aytilganini anglash darajasi; boshqa turlar (baholash, davom yaratish) shu asosga tayanadi. Qayd olib, tanlab va ishtirokli/ishtiroksiz tinglash mustaqil tur sifatida kiritilmadi: ular yuqoridagi beshta turning istalganida qo'llanishi mumkin, masalan, o'quvchi ham tanqidiy, ham axborot olish uchun tinglaganda qayd oladi [2].

Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, chastota tahlili tanqidiy tinglashni eng barqaror tur sifatida ko'rsatdi. Bu Çarkitning demokratik muhitda eshitilgan fikrning to'g'riligini tekshirish va baholash zarurligi haqidagi fikriga mos keladi. Boshqa turlar o'rtasidagi farq bir-ikkita manba bilan cheklangani uchun, ularning o'rnini qat'iy tartib deb emas, umumiy tendensiya deb baholash kerak; natija atamalarni birlashtirish qaroriga ham bog'liq.

Tur va strategiyani ajratish Kurudayioğlu va Kirazning yondashuviga hamda Özden va Çarkitning qayd olib tinglash haqidagi fikriga mos keladi. Taklif etilgan tasnif shu bilan birga turlarni tanlashni adabiyotlardagi takrorlanishga tayanib asoslaydi va har bir turni topshiriq shakli bilan bog'laydi.

Tinglab tushunish nuqtai nazaridan qaralganda, turlar tinglab tushunishning turli darajalariga xizmat qiladi: axborot olish uchun tinglash – aniq aytilganini anglash, tanqidiy tinglash – baholash, ijodiy tinglash – matn asosida yangi mazmun yaratish, empatik tinglash – so'zlovchining maqsadi va holatini anglash, estetik tinglash esa tinglashga qiziqish va hissiy ishtirok. Yettinchi sinf o'quvchilari bilan o'tkazilgan yarim-tajriba tadqiqotida tajriba guruhi axborot matni va she'r matni bo'yicha sontestda nazorat guruhidan sezilarli yuqori natija ko'rsatgan, hikoya matni bo'yicha esa guruhlar orasidagi farq sezilarli bo'lmagan [5]. Bu tadqiqotda tinglash turlari emas, matn turlari taqqoslangani uchun natija faqat shuni ko'rsatadiki, turli matnlarda samara turlicha

bo'lishi mumkin; topshiriq va tinglash turini matnga moslash zarurligi esa faraz sifatida qolib, tajribada tekshirilishi kerak.

Amaliyotda o'qituvchi avval "bu darsda o'quvchi nima uchun tinglaydi" degan savolga javob berib, maqsadga mos turni tanlashi kerak. Bir matn doirasida bir necha turdagi topshiriq berish mumkin: masalan, hikoya avval estetik (taassurot), keyin axborot olish (voqealar ketma-ketligi), so'ngra ijodiy (davomi) tarzda ishlanadi. Bu tavsiya muallifning taklifi bo'lib, alohida tajriba orqali sinovdan o'tkazilishi lozim.

XULOSA

Sakkizta manbadagi tasniflar tahlili tinglash turlarida tushunchaviy ustma-ustlik borligini va tur bilan strategiya ko'pincha aralashtirilishini ko'rsatdi. Takrorlanish chastotasi bo'yicha tanqidiy (6), hissiy-hamdardlik (5), estetik, ijodiy va axborot olish uchun tinglash (4 tadan) yetakchilik qiladi; qayd olib, tanlab, ishtirokli va ishtiroksiz tinglash esa strategiya sifatida baholandi. Shu asosda tinglashning beshta funksional turi taklif etildi, har bir tur uchun tanlov sababi, xususiyatlari, tinglab tushunishdagi ahamiyati va namunaviy topshiriq berildi. Taklifning cheklovi – manbalar soni va ikkilamchi manbalarga tayanish; uning samaradorligini maktabda tajriba-sinov orqali tekshirish keyingi tadqiqotlarning vazifasidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Kurt B. Türkçe eğitiminde dinleme eğitimi (Listening education in Turkish language education) // Türkçe eğitime genel bir bakış (A general overview of Turkish language education). – 3-bo'lim. – Pegem akademi, 2020. – B. 39–63.
2. Kurudayıoğlu M., Kiraz B. Dinleme stratejileri (Listening strategies) // Ana Dili Eğitimi Dergisi (Journal of Mother Tongue Education). – 2020. – Vol. 8, № 2. – B. 386–409.
3. Millî Eğitim Bakanlığı. Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1–8. sınıflar) (Turkish language curriculum for primary and lower secondary grades 1–8). – Ankara: MEB Yayınları, 2019.
4. Özden M., Çarkıt C. Türkçe eğitimi alanında dinleme türlerine genel bir bakış (An overview of listening types in Turkish language education) // International Black Sea Coastline Countries Symposium-VI: proceedings. – Giresun, 2021. – B. 159–165.
5. Doğan B. Web 2.0 araçları ile hazırlanan dinleme etkinliklerinin yedinci sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama ve dinleme motivasyonu düzeyine etkisi (The effect of listening activities

- prepared with Web 2.0 tools on seventh-grade students' listening comprehension and listening motivation): yüksek lisans tezi. – Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2024. – 201 s.
6. Özkan E., Başkan A. Türkçe öğretmeni adaylarına ait dinleme türlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Examination of prospective Turkish teachers' listening types in terms of various variables) // Ekev Akademi Dergisi. – 2019. – № 78. – B. 175–190.
7. Özbay M. Anlama teknikleri II: Dinleme eğitimi (Comprehension techniques II: Listening education). – Ankara: Öncü Kitabevi, 2015.